

Свен ГУСТАВСОН*

СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКИ ПРОЈЕКТИ У ЦРНОЈ ГОРИ УПОРЕЂЕНИ СА ДРУГИМ СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКИМ ПРОЈЕКТИМА У БИВШОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Током последњих година бавио сам се уџбеницима за матерњи језик и читанкама од петог до осмог разреда основне школе из Босне и Херцеговине. У својим истраживањима сам настојао да будем објективан, мада је јужнослависти тешко да не заузме став у некој форми. Ово кратко излагање, дакле, можете прихватити у оноликој мјери колико је оно вриједно, то јест као размишљање једног странца о компликованој стандарднојезичкој ситуацији у бившој Југославији са својим многим стандарднојезичким пројектима. Овдје ћу говорити само о уџбеницима за језик.

Постоје, дакле, у Босни и Херцеговини најмање три комплекта уџбеника за језик и књижевност: један намијењен за школе у којима је већина ученика српске народности, други за школе са највише хрватских ученика и трећи за школе са претежно бошњачким ученицима. Ови уџбеници су интересантни не само по свом језику, него и по томе како репрезентују различите језичке идеологије које су се искристалисале у Хрватској, Србији и Босни и Херцеговини у току последње четири деценије.

Желио бих, заправо, назвати ове идеологије различитим стандарднојезичким пројектима. Мислим да је у босанско-херцеговачкој језичкој ситуацији адекватније говорити о пројектима. То су пројекти које архитекти тих пројеката (т. ј. лингвисти и аутори уџбеника) предлажу ученицима из Босне и Херцеговине. Говорим, такође, о пројектима због тога што сматрам да су стандардни или књижевни језици артефакти, т. ј. они су конструисани понекад од једног човјека, понекад од више људи. Ове конструкције се затим и надграђују, и дограђују, и преграђују.

* Редовни професор Универзитета у Упсали

У босанско-херцеговачкој језичкој ситуацији такође можемо говорити о западној и источној варијанти који се сусрећу и пресијецају на овој територији. У вези с тиме говорит ћу о варијацији на западно-источној осовини, т. ј. варијацији у лексичком фонду, творби ријечи и правопису типа *влак – воз, жлица – кашика, читатељ – читалац, сувремен – савремен, опћи – општи* итд.

Ови различити језички пројекти и идеологије јасно су заступљени у језику уџбеника, као и у ономе шта они кажу о својем језику и о језицима „других”.

Језик уџбеника је нормативно репрезентативан. Уџбеници српског језика и српске читанке писани су оним језиком који се употребљавао и слободно развијао у самој Србији од краја 19. вијека и који се заправо није мијењао у периоду након распада Југославије. Фонд ријечи и правопис су у највећој мјери типични за источну варијанту. Ипак постоји једна разлика: уџбеници су написани на ијекавском, док многи су примјери из књижевности екавски. Књиге су писане и ћирилицом и латиницом.

Језичко-идеолошки ове књиге најближе су *Слову о српском језику* са својим екстремним вуковизмом. Дакле, сви штокавски дијалекти су *српски*, и књижевни језици који се граде на њима јесу, према томе, такође *српски*, посебно што се, или баш зато, сви граде на Вуковом и Даничићевом језичком пројекту. И језик и идеологија су искључиви. Језик због тога што не постоје неке варијације на западно-источној језичкој осовини, а идеологија из разлога што су други књижевни или стандардни језици једва именовани.

Ја бих назвао овај језички пројекат *српским ијекавским* или *вуковско-српским пројектом*. Постоји, такође, један други, више *србијански пројекат*, који се гради на језику у великим градовима у Србији и који је, према томе, усмјерен на екавштину. Иако је екавски неко вријеме био уведен као једина правописна могућност и још увијек је дозвољен у Републици Српској изгледа да ће ијекавски превладати.

Језик у уџбеницима за хрватске ученике је репрезентативан за хрватски у току 1990-их година, то јест, гради се на западној варијанти али је знатно строжији од ње према варијацијама на западно-источној осовини, а што ће рећи, да ту гдје новосадски правопис има дублете, бира се само онај који је више западни. Језик је ијекавски и употребљава се само латинично писмо. Између осталог, овај хрватски карактерише одређен дио дограђивања који се често састоји од поново оживљених ријечи, то јест ријечи које су постојале раније, али су биле потиснуте у страну. Овоме периоду је такође својствен релативно строги пуризам који се

усмјерава према страним ријечима, укључујући ту и тзв. *србизме* (иако ови уџбеници не користе тај термин).

Језичко-идеолошки ови уџбеници стоје на истој основи као *Декларација о положају и називу хрватскога књижевног језика*, али су донекле отишли даље, пошто они мање или више тврде да хрватски није само егзистирао као књижевни – или стандардни језик, него такође и као органски идиом с дијалектима и с дугом историјом. На крају крајева, према овим уџбеницима хрватски дијалекти су они дијалекти којима говоре Хрвати, тј. језик је етнички дефинисан. Није зато поменут централнојужнославенски дијасистем Далибора Брозовића који обухвата све дијалекте између словенске и бугарско-македонске границе. Овај начин описа језика једноставно не одговара њиховом начину размишљања.

И језик и идеологија су искључиви. Језик због тога што постоји врло мало варијације на западно-источној осовини, а идеологија због тога што су остали стандардни или књижевни језици уопште једва помнути. Додатни разлог овоме јест да су ови уџбеници изворно штампани у Хрватској, а послје без неких правих промјена издати у Мостару као уџбеници за хрватске ученике у Босни и Херцеговини. У Хрватској је постојао, и постоји, можда, још увијек један екстремнији стандарднојезички пројекат који се везује за језик Загребачке школе са етимолошким писањем, али се тај пројекат није пробио на званични ниво.

Језик у уџбеницима за бошњачке ученике је богатији што се тиче варијације.

Према употреби у овим уџбеницима у босанском се употребљавају само источне *ко, шта, језички, океан, поријекло, упоредити, породица, позориште, штампати, тачан, тачка, учествовати* итд. или само западне *опћи, оток, утјецати, славенски, сретан, стољеће, такођер, Талијански* итд. То значи да у многим случајевима кад постоје варијације на западно-источној осовини у ширем контексту бивше Југославије онда су се Бошњаци одлучили или за источну варијанту, или за западну варијанту.

Али има доста варијација. У текстовима налазимо, на примјер, и *угођај* и *атмосфера*; *ногомет/фудбал*; *дојам/утисак*; *присутност/присуство*; *крајолик/пејзаж*; *жељезо/гвозђе*; *кино/биоскоп*; *шутјети/ћутати*; *поступно/постепено*; *су-(осјећање)/са-(говорник)*; *добивати/добити*; *палача/палата*; *увјет/услов*; *разина/ниво*; *знаност/наука*; *зарез/запета* итд.

Има много више таквих примјера али су они често декларативног карактера што значи да се пише да босански језик има обје могућности

али у практиви нема. Пише се, наприклад, *систем* и у заградама *сустав* али у најближем тексту имамо само *систем*.

Језик у бошњачким уџбеницима за језик је ијекавски (али има неколико екавских примјера текстова из књижевности) и писмо је латинично. Идеолошки ови уџбеници стоје близу оне „идеологије заједништва” која се крије иза ранијег босанско-херцеговачког стандарднојезичког или књижевнојезичког израза, а који је у себи укључио како источне, тако и западне ријечи и правописне варијанте. Уз име језика *босански* употребљава се често и колокација ‘наш језик’. Име језика *босански* стоји често заједно са језичким називима *хрватски* и *српски*: ‘*босански или хрватски или српски*’, ‘*босански/хрватски/српски језик*’ са косом цртицом између придјева, ‘*босански, хрватски, српски језик*’ са зарезом између придјева. Ово је вјероватно посљедица што су ова три стандарда данас официјелно прихваћена, у сваком случају теоретски, у цијелој Босни и Херцеговини, али, по свој прилици, такође и резултат да је идеологија иза босанско-херцеговачког стандарднојезичког израза још увијек снажна. То важи такође и за израз ‘наш језик’ који се у сваком случају понекад употребљава кад се говори о ‘босанском, хрватском, српском’ као цјелини.

У бошњачким уџбеницима се такође могу наћи пасуси који кажу да је постојао босански органски идиом са властитом историјом.

И језик и језичка идеологија који углавном карактеришу ове уџбенике су „укључиви”, то јест укључују се и источна и западна варијанта у босански. Језик, зато што постоје велике варијације на западно-источној осовини, а идеологија из разлога што су аутори много отворенији према језицима „других”, прихватају да постоје и ученици уче нешто о њима и њиховој историји. Ја бих назвао ову језичку идеологију и језичку употребу коју видимо у овим уџбеницима *босанским стандарднојезичким пројектом*. Постоје, међутим, елементи једне друге идеологије у овим уџбеницима које бих назвао *бошњачки стандарднојезички пројекат*, а који јаче потенцира босанску односно бошњачку језичку особеност.

Оно што карактерише (обиљежава) све ове стандарднојезичке пројекте је да се гради даље на ономе што већ постоји. То важи за све пројекте. Готово да нема промјена у правопису и граматичици. Као примјер таквих промјена у правопису може се поменути: *предак* – *предци* поред *преци*, *наметак* – *наметици*, поред *намеци* у хрватском, или приједлог да се пише *ганкстер* умјесто *гангстер* у једном од српских правописа, те писање *кахва*, *махрама* у босанском правопису. Овдје се иначе може напоменути да обје ријечи, *кахва* и *махрама*, фактички посто-

је у Новосадском правопису, иако оне нису сматране као стандарднојезичке. Не постоје примјери да су уведене нове или 'новестаре' фонеме или облици у овим стандарднојезичким пројектима, премда су постојали одређени прилози у хрватској језичкој дебати гдје се предлагало писање *ие* умјесто старог *јата*. Могуће да би се могла тада увести једна нова фонема у језик, слична одговарајућој фонему у словачком. Можда је повећана употреба придјевског наставка *-ому* у хрватском језику сличан феномен.

Али, иначе, одржавала се велика рестриктивност у мијењању система и градило се даље на оном што је постојало: хрватски стандарднојезички пројекат на западној варијанти и вуковском језику који је настао у раду хрватских вуковаца.

Мада многи међу Хрватима покушавају умањити улогу вуковаца у свој стандарднојезичној повијести, то је прилично тешко. Такође, сматрам да је тешко тврдити да је тзв. западноштокавско нарјечје основа стандардног језика, или да кајкавизми и чакавизми су играли неку већу улогу у развоју хрватског стандарда.

И српски и србијански пројекат заснива се на источној варијанти и на Вуку, иако србијански пројекат можда, упркос свему, стоји даље од Вука него хрватски стандард.

Такође, оба стандарднојезичка пројекта у Босни и Херцеговини се заснивају на раније постојећем босанскохерцеговачком језичком изразу. У ствари, нема неке веће разлике између оба ова пројекта осим у односу према западно-источним дублетима и у односу према оријенталном рјечнику. У босанском пројекту дублети се посматрају као богатство које треба искоришћавати, а у бошњачком пројекту жели се радо вршити избор међу њима. У оба случаја Вуков језички пројекат је ипак основа.

У Црној Гори, о којој не знам посебно много, али гдје се сада налазимо, постоје колико знам у ствари три стандарднојезичка пројекта: 1) *српски ијекавски* или *српско-вуковски* који је вјероватно, продужетак оне језичке политике која је вођена у Црној Гори за вријеме Југославије. Да ли имамо представника србијанско-екавског језичког пројекта не знам. За вријеме Југославије било је такође нешто што се зове 2) *црногорски стандарднојезички* или *књижевнојезички израз*. Колико се он разликовао од ијекавског српског не знам друго осим да се употребљава *нијесам* и, како ми се чини, да је био отворенији према утицају из западне варијанте него српски. Тај пројекат има такође своје присталице и данас. После 1990. године дошао је још један пројекат 3) *црногорски стандарднојезички пројекат* који такође има своје присталице. Тај пројекат је

пројекат који се највише разликује од других стандарднојезичких пројеката у бившој Југославији, јер он за разлику од осталих пројеката уводи три нове фонеме и одговарајућа слова у језик и има барем дјелимично неку врсту базе у староштокавским дијалектима, за разлику од других пројеката који своју базу имају у новоштокавским дијалектима.

У Босни и Херцеговини имамо, дакле, три или четири конкурентна стандарднојезичка пројекта. То једва да нешто користи онима који живе тамо или држави као цјелини. Тешко да је босанскохерцеговачки примјер вриједан да се слиједи, али ризик постоји да исто тако буде и у Црној Гори ако језички идеолози не раде заједно. Примјери из осталих дијелова бивше Југославије показују, такође, да се сви тамошњи језички пројекти заснивају (граде) на ранијим пројектима и да се уопште нису догодиле неке промјене у језичком систему. Разлог томе је да сви они имају заједничку базу у новоштокавском. Према томе би се требало исто тако уредити и у Црној Гори што би, по мом мишљењу, искључило црногорски стандарднојезички пројекат. Ту се може, у ствари, да бира само између два језичка пројекта: *српског ијекавског* и *црногорског стандарднојезичког израза*.

Разлика међу њима, изгледа, није посебно велика, али мислим да је српски ијекавски у суштини премало еластичан. Лично бих одабрао наставка црногорског стандарднојезичког израза под претпоставком да је више отворен (толерантан) према западној варијанти, те према утицају како новоштокавских тако и староштокавских дијалеката у Црној Гори и можда, такође, утицају из црногорске писанојезичке традиције. Ти утицаји не би се тицали самог језичког система који би се требао градити на истој основи као остали језички пројекти у бившој Југославији, на *новоштокавској основи*.

ЛИТЕРАТУРА

Српски уџбеници за језик

Ковачевић, Милош & Тешановић, Драго, *Српски језик и култура изражавања за 5. разред основне школе*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства 2006;

Ковачевић, Милош & Савић, Бранко, *Српски језик и култура изражавања за пети разред основне школе*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства 2002;

Ковачевић, Милош & Савић, Бранко, *Српски језик и култура изражавања за шести разред основне школе*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства 2002;

Ковачевић, Милош & Савић, Бранко, *Српски језик и култура изражавања за шести разред основне школе*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства 2006;

Ковачевић, Милош & Савић, Бранко, *Српски језик и култура изражавања за седми разред основне школе*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства 2002;

Ковачевић, Милош & Савић, Бранко, *Српски језик и култура изражавања за седми разред основне школе*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства 2006;

Ковачевић, Милош & Савић, Бранко, *Српски језик и култура изражавања за осми разред основне школе*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства 2002;

Ковачевић, Милош & Савић, Бранко, *Српски језик и култура изражавања за девети разред основне школе*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства 2006;

Хрватски уџбеници за језик

Тежак, Стјепко, Канајет, Лада & Муса, Марија, *Мој хрватски. Уџбеник за пети разред основне школе*, Мостар: Школска наклада 2004;

Паун, Милан & Токић, Марко, *Учимо хрватски језик. Уџбеник за шести разред основне школе*, Мостар: Школска наклада 2005;

Тежак, Стјепко, Клинжић, Зорица & Муса, Марија, *Мој хрватски. Уџбеник за седми разред основне школе*, Мостар: Школска наклада 2005;

Тежак, Стјепко, Клинжић, Зорица, Бацан, Маријан & Крешић, Катица, *Мој хрватски. Уџбеник за осми разред основне школе*, Мостар: Школска наклада 2004;

Бошњачки уџбеници за језик

Хациефендић-Парић, Ремзија, *Босански језик. Уџбеник за пети разред основне школе*, Сарајево: Сарајево Publishing 2005;

Бујановић, Јасминка & Раич, Неђара, *Босански језик. Уџбеник за шести разред основне школе*, Сарајево: Сарајево Publishing 2004;

Копић, Селма, *Босански језик. Уџбеник за шести разред основне школе*, Сарајево: Сарајево Publishing 2005;

Вајзовић, Ханка, *Наш језик. Уџбеник за седми разред основне школе*, Сарајево: Сарајево Publishing 2004;

Авдић, Цавер, *Наш језик. Уџбеник за седми разред основне школе*, Сарајево: Сарајево Publishing 2003;

Вајзовић, Ханка, *Наш језик. Уџбеник за осми разред основне школе*, Сарајево: Сарајево Publishing 2003.

Sven GUSTAVSSON

STANDARD LANGUAGE PROJECTS IN MONTENEGRO COMPARED
TO OTHER STANDARD LANGUAGE PROJECTS IN FORMER YUGOSLAVIA*Summary*

For some years the author has been studying language and literature textbooks and readers for the 5th to the 8th grade in Bosnia and Herzegovina. There exist at least three complete sets of such manuals intended for Serbian, Croatian and Bosniac pupils respectively. The author has mostly been studying the language of these manuals and been interested in what the authors teach the pupils about their own language and the language of the „others”.

On the basis of these studies the author concludes that there exist at least three competing standard language ‘projects’ in Bosnia and Herzegovina: a Serbian Ijekavian, which is extremely vukovian, a Croatian Ijekavian which follows the development of the standard in Croatia fully and a Bosnian Ijekavian, which in fact is a continuation of the Bosnian-Herzegovinian literary or standard language expression (*bosansko-hercegovački standardnojezički ili književnojezički izraz*). The Croatian and Serbian projects are „exclusive”, i. e. they use their own standard and barely mention the language (s) of the „others”, while the Bosnian is more „inclusive” using words and spellings from both the Western and Eastern variants and teaching the pupils at least something about the language (s) of the „others”.

Common to all of these projects is that the language system and the basis for it are the same, i. e. New Štokavian. Common, too, is that no significant changes in the system have taken place in the last decades and that all projects are based on already existing standard language projects: the Croatian on the Western variant, The Serbian on the Eastern variant and the Bosnian one the Bosnian-Herzegovinian standard language expression. The differences between these projects belong mostly to the ‘superstructure’, that is mostly to the lexicon.

There is according to the author a risk that Montenegro will have a similar situation with three competing standard language projects: the above-mentioned Serbian Ijekavian, a Montenegrin, which has introduced three more phonemes and letters and partly is based on Old Štokavian dialects, and a continuation of the Montenegrin literary language expression. (*crnogorski književnojezički izraz*). The author concludes that he would prefer a continuation of the Montenegrin literary or standard language expression because it has the same basis as the other standard language projects in former Yugoslavia, i. e. New Štokavian and is more open to the language situation in Montenegro than Serbian Ijekavian.